

страшний період прийшлося пережити нашим співвітчизникам. Особливо боляче за дітей, які винесли стільки мук у ті страшні роки. Що ж до майбутнього України, то чисельне зменшення цілої генерації призвело до наслідків, котрі відчуваються й досі.

1. Гострі проблеми // Радянське село. – 1930. – 9 вересня.
2. Діти вчаться // Комуніст. – 1931. – 9 вересня.
3. Бугай М.Ф. Депортації населення з України // Український історичний журнал. – 1990. – №10.
4. Центральний державний архів вищих органів влади і управління України, ф. 166, оп. 16, спр. 70, 84, 118.
5. ЦДАВОВУ, ф.2605, оп.1, спр.176.
6. ЦДАВОВУ, ф.166, оп.17, спр.786, 444.
7. ЦДАВОВУ, ф.10, спр.108, 1444, 875, 1166, 426, 69.
8. ЦДАВОВУ, ф.5, оп.1, спр.3078.
9. Міщенко В.С. Безкровна війна. – К., 1991. – 126 с.
10. Колективізація і голод в Україні. 1929–1933: 36. док. – К., 1994.
11. Результати переписи // Известия. – 1989. – 19 янв.
12. Нагорна–Персидська Н., Коган В. Розподільники життя і смерті // Освіта. – 1993. – №4.
13. Такер Р. Сталин. Путь к власти. – М., 1991. – 316 с.
14. X Всеукраїнський з'їзд Рад. – К., 1938. – 123 с.
15. Массовое просвещение в СРСР. – М., 1937. – 116 с.

In the research work there have been Soviet considered the problems connected with the transition to the general education in the Soviet Ukraine. The final terms of this transition have been investigated as well. Profound evidence has shown that this activity took place only within 1937–1938.

Key words: general education, policy of the Soviet State, culture, education, totalitarian system.

УДК 94 (477) “1947-1949”

ББК 63.3 (4 Укр) 625

Р. Офіцинський, В. Петрецький

**ТРУДОВА МОБІЛІЗАЦІЯ ЗАКАРПАТСЬКИХ ЮНАКІВ У ДОНБАС
(1947–1949 рр.)**

Трудова мобілізація в СРСР виступала важливим інструментом економічної політики тоталітарної держави. Агітаційно-пропагандистська машина характеризувала її як “добровільну”, але насправді вона носила командний, примусовий, а іноді й репресивний характер. Особливо чітко це проявилось на Закарпатті в 1947–1949 рр.

Ключові слова: трудова мобілізація, Закарпаття, Донбас, радянський уряд.

У повоєнну відбудовну п'ятирічку в УРСР робітничих кадрів особливо потребував індустріальний Донбас. Це яскраво засвідчують документи про призов населення Закарпатської області в школи фабрично-заводського навчання (далі – ФЗН) Сталінської та Ворошиловградської (нині Донецької та Луганської) областей, підпорядкованих вугільній промисловості Радянського Союзу [3, арк.131]. Якщо в системі державних трудових резервів СРСР 1946–1947 рр. з'явилося 1350 нових шкіл ФЗН, то в УРСР упродовж тільки 1948-го їх кількість збільшилася втричі порівняно з довоєнною [8, с.110].

Узагалі професійно-технічні навчальні заклади для підготовки робітників масових професій діяли в СРСР 1940–1958 рр. Їх утворили на виробничій базі підприємств вугільної, гірничорудної, металургійної, нафтової, будівельної та інших галузей. Туди залучали 16–18-літніх юнаків будь-якого загальноосвітнього рівня. Спочатку учні вчилися півроку й перебували на державному забезпеченні. Невдовзі школи ФЗН вугільної, гірничорудної та будівельної промисловості реорганізували в гірничопромислові школи (1949) і будівельні училища (1955) з десятимісячним терміном навчання.

Мобілізацію закарпатської молоді в ці заклади розпочали в другій половині 1947 р. Постанова Ради Міністрів УРСР і ЦК КП(б)У відвела того року Закарпатській області

квоту 8 тис. молодих людей. Уже 13 лютого 1948 р. виконком обласної ради депутатів трудящих і обком КП(б)У прийняв постанову (№ 159 / 16–3) про відправку з 15 лютого до 25 березня чотирьох тисяч 18–19-літніх призовників у школи вугільної промисловості. Але не в усіх округах (районах) синхронно взялися тоді за відповідну роботу. Про це свідчить довідка “Про хід призову молоді в школи ФЗН по Закарпатській області станом на 25 лютого 1948 р.” [4, арк.1, 6–8].

Уже перші набори показали, що на виклик зголошуються не всі (табл.1), деякі відкрито відмовляються приймати повістки, утікають і т. п. Так, 4 березня до с. Солотвино (нині Тячівський район) викликали 137 чол., з’явилося 56, відібрали 37. На 10 березня до м. Рахів викликали 171 чол., з’явилося 66, відібрали 53 чол., а відправили тільки 23 – решта втекла.

Таблиця 1

Призов закарпатської молоді в школи ФЗН станом на лютий 1948 р. (чол.)

Адміністративна одиниця	Викликали	Явка	Зарахували
Мукачево-округ	356	350	205
Мукачево-місто	220	124	41
Ужгород-округ	293	230	118
Хуст-округ	168	57	27
Усього	1037	761	391

Найскладніша ситуація склалась у селах Середнє Водяне, Біла Церква, Солотвино, де домінувало румунське населення. Звіди викликали майже сто чоловік, але жоден на збірні пункти не з’явився, незважаючи на неодноразові виклики. Коли представники окружного комітету пройшли хатами призовників, то не знайшли нікого. Вони сховалися в лісі. Тоді запустили силові методи. У ніч із 14 на 15 березня 1948 р. міліціонери й члени сільвиконкому Середнього Водяного провели раптовий рейд. 25 затриманих розмістили в кімнаті сільради, але п’ятьом вдалося втекти відразу через розбите вікно. Уранці прибула вантажівка з двома міліціонерами. Через декілька хвилин зійшлося майже все село, оточило автомобіль, одного міліціонера навіть побили. Користуючись моментом, юнаки розламали двері сільради й зникли [4, арк.9].

В окремих випадках комісії халатно підходили до визначення стану здоров’я мобілізованої молоді. Багатьох відправлених на місці не прийняли й повернули додому. Так, Воловецький окрвиконком направив 5 хворих туберкульозом, у т. ч. двох сліпих, без жодних документів [5, арк.68].

Сотні відправлених тікали дорогою. Пояснювали це завжди недостатністю роз’яснювальної роботи й нестачею вповноважених, закріплених за ешелонами. Отже, з плану призову 1 тис. чол. у Сталінську область на 15 липня 1948 р. відправили 1306, прибуло на місце 845, зарахували 693. На кінець місяця з прибуттям нових ешелонів у школи ФЗН потрапило 919 закарпатців, або 91,9% плану. Це був досить великий відсоток. Загалом по Україні з 46952 чол. зарахували 18094, або 25% плану [9, с.105].

Постанова Ради Міністрів СРСР від 4 жовтня 1948 р. зобов’язала відправити в Донбас 60 тис. чол. військовозобов’язаних 1928 року народження. Закарпатській області по лінії міністерств вугільної та будівельної промисловості запланували 1 тис. чоловік для Ворошиловградської області.

У 1949 р. мобілізація молоді пожвавилася. Облвиконком визначив збірний пункт у Мукачеві на вул. Духновича, 17, неподалік залізничної станції [5, арк.68]. Для відправки ешелонам призовані (мобілізовані) повинні були мати: теплий одяг, взуття, одну пару запасної білизни, горня, ложку, рушник, харчування на три доби. Вимагалися такі

документи: паспорт із відміткою про випуску, прописне свідоцтво з відміткою про зняття з обліку, путівку в школи ФЗН, довідку про стан здоров'я, довідку з місця проживання.

У листі заступника начальника управління училищ і шкіл ФЗН УРСР від 23 липня 1949 р. до голови Закарпатського облвиконкому вказано, що Закарпатська область закріплена за Сталінським управлінням трудових резервів. Зазначені міста-центри ФЗН: Горлівка (6 шкіл), Єнакієве (3), Красноармійськ (1) і Дзержинськ. Проте тогоріч план 5,5 тис. Закарпаття змогло виконати лише на дві третини [5, арк.69; 6, арк.13, 161]. Найкраще справлялися гірські райони з надлишком робочих рук. Рахівський і Перечинський райони практично саботували акцію (15% плану).

Аби виправити невтішну картину, скористалися послугами міліції. Наприклад, у травні 1948 р. уповноважений Виноградівського окружкому КП(б)У відправив у відділ МВС заручниками батьків 12-ти юнаків, які ухилилися від призову в школи ФЗН. У Перечині його колега розпорядився арештувати майно сімей таких призовників [1, арк.57].

Чим зумовлений масовий спротив мобілізаційній кампанії? Про нестерпні умови життя в школах ФЗН Донбасу свідчить витяг з анонімного листа до І.Турянці. Цитуємо мовою оригіналу: “Ви нас с Закарпаття передали сюда на роботу в шахти. Тут нас сотрудники школи ФЗО № 94 називають бандіровцями і нас бють, наприклад в Сталінській Конституції такого нет, щоби бить хай засудять на сколькото, но біть нельзя. Тут нам плохо, не кормлять нас хорошо, і одєжду не дають... Ми усі учащися школи ФЗО № 94 уйдеме додому бо у нас роботи хватає і будеме план виконувати як ми виконували, хто в лісі ілі на лісопильних заводах... Тут побив Директор та воспитатель і майстера 3-х хлопців їх фамілія 1. Матушак, 2. Олень, 3. Мицавда... Свою фамілію написати ... боюсь, що може здесь узнать Директор і другі, та би ня забили, а ще хочу бачить свою родину. Ми усі ФЗО № 94 просимо Вас щоби Ви нас осуди вивезли обратно на Закарпаття і ми чесно і красно будем работать і если нада і розпишемся і на п'ять годов, що чесно отработаем... Прийміте горячий привєт от В. Березнянських хлопців” [2, арк.5].

Певна кількість утікачів переходила на нелегальне становище. Їх арештовували й притягали до кримінальної відповідальності: приміром, вісьмох юнаків с. Верхне Солотвино (Ужгородський район), чотирьох із с. Квасово (Берегівський район). Траплялося, слідчі звинувачували їх у виступах проти існуючого ладу, унаслідок чого збільшувалися строки покарання. Так, у церкві с. Тур'я-Бистра (Перечинський район) “провокаційного і антирадянського” листа з Донбасу про важку долю учнів школи ФЗН прочитав греко-католицький священник Г.Егреші. Згодом священника теж засудили.

При облвиконкомі діяв спеціальний сектор із набору в школи ФЗН. Центральні установи наполегливо вимагали пояснень недовиконання планових завдань. Їх надсилав голова облвиконкому І.Турянця. Так, у листі заступнику керуючого справами Ради Міністрів УРСР С.Горохову від 1 жовтня 1949 р. він указав, що в 1947–1949 рр. із Закарпаття в школи ФЗН уже відправили 12 тис. призовників. Образно кажучи, Турянця просив послабити цей мобілізаційний прес, який було несила виконати в повному обсязі. Проте вказана кампанія ще тривала кілька років.

* * *

Трудові мобілізації, ініційовані в Росії відразу після приходу більшовиків до влади (сумнозвісні “трудові армії” Троцького), стали часто вживаним робочим інструментом економічної політики тоталітарної держави. Агітаційно-пропагандистська машина кваліфікувала їх як масовий “добровільний” рух, але позаекономічний було складно приховати. Власне, це чітко й проявилось в перші роки радянзації Закарпаття. Щонайменше 12 тис. закарпатських юнаків опинилися в жорсткому горнилі відбудовних реалій індустріального Донбасу, причому випробування витримали далеко не всі.

тис. МОЛОДИ

1. Дерях і обком Закарпатської області (ДАЗО), ф.Р-195, оп.1, спр.89. Переписка с Президиумом Верховного Совета Украинской Социалистической Республики по организационным вопросам. – 189 арк.
2. ДАЗО – не в усіх районах. п.1, спр.101. Переписка с учреждениями, организациями и предприятиями области по вопросам сбора и проверки исполнения. – 152 арк.
3. ДАЗО на 25 лютого. п.14, спр.123. Рішення та постанови виконкому обласної Ради депутатів трудящих. – 217 арк.
4. ДАЗО – відмовляється. п.23, спр.36. Листування з уповноваженим по набору молоді та іншими організаціями району і відправки молоді в школи ФЗО. – 69 арк.
5. ДАЗО – Тячівський район. п.23, спр.59. Листування з уповноваженим по набору молоді та іншими організаціями до м. Рахів району і відправки молоді в школи ФЗО. – 165 арк.
6. ДАЗО – решта в районі. п.23, спр.60. Листування з уповноваженим по набору молоді та іншими організаціями району і відправки молоді в школи ФЗО. – 151 арк.
7. Довідник у в'язницях // Реабілітовані історією. Закарпатська область: У 2 кн. – Ужгород: Закарпатський національний університет імені Якова Галицького. Кн. перша. – С.110–116.
8. Мішурин О. Історія політики на Закарпатті (1944–1950 рр.). – Ужгород: Закарпаття, 2000. – 135 с.

Адміністративні

- Мукачеве: *units initiated in Russia became frequently used working instrument of economic politics of totalitarianism*
- Мукачеве: *agandive machine qualified them as mass "voluntary" movement, but out of economic compulsion on the surface and was difficult to hide Strictly speaking, it was clearly manifested at the beginning of the mobilization, Transcarpathia, Donbas, Soviet government.*
- Ужгород: *ernment in Transcarpathia.*
- Хуст-Острів: *ork mobilization, Transcarpathia, Donbas, Soviet government.*
- Усьє

УДК 94(477) "1988–1991"

ББК 62.01(0)63

О.І. Муравський

РОСІЙСЬКА НАЦІОНАЛЬНО-КУЛЬТУРНИЙ РУХ У ЛЬВОВІ (1988–1991 рр.)

У Львові відбувся процес створення й діяльність російських культурних товариств у Львові на зламі 80–90-х років й членів та їх вплив на культурне й політичне життя краю.

Ключові слова: Львів, росіяни, культурне товариство, національно-культурний рух.

Ураховуючи майже десятирічну політичну та культурну діяльність російських товариств у Львові в останні роки їх діяльність СРСР тривалий час залишалася поза увагою науковців. Напруженість окремих сфер та постійні конфлікти між окремими представниками української титульної молоді другою за величиною національною меншиною тільки ускладнювали дослідження процесу, а життя російської громади Львова здебільшого аналізувалося на сторінках преси. Однією з перших наукових робіт, присвячених етнодемографічному розвитку російської громади всієї Західної України, стало дослідження журналом "Росіяни західних областей України". У ній основний акцент зроблено на питанні динаміки та чисельності росіян, їх трудової зайнятості та соціально-культурного розвитку. Політичні та культурні аспекти російського національно-культурного руху потрапили в праці С.Сокурова "Очерки истории русского национально-культурного движения в Галиции (1988–1993 годы)". Написане на власних спогадах автора постановою Товариства ім. А.С.Пушкіна, залишаючи поза увагою інші російські національні лінії міністрів. Інші автори лише дотично торкаються питань історії російської громади в Україні на зламі 80–90-х років ХХ ст. Відсутність наукових праць із вказаної проблеми 1949 р. мовчить про основне завдання статті – об'єктивно та неупереджено розглянути процес розвитку російського національно-культурного руху у Львові в період його становлення.

Ключові слова: